

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

FEATURES OF THE INITIAL STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY USING COMPUTER TECHNOLOGIES

Завидняк В.І.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України

Пушина Н.Л.,
аспірант
Академії праці, соціальних відносин і туризму

У статті визначено роль та особливості початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій. Також досліджено проблеми, які виникають на початковому етапі досудового розслідування кримінальних проваджень цієї категорії та мають вплив на весь подальший хід розслідування; визначено шляхи їх вирішення.

Специфіка початкового етапу досудового розслідування істотно зумовлена кримінально-правовою природою кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, і тим, що всі дії, які становлять цю стадію, відбуваються одразу після внесення даних про певне кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, або, у виключних випадках, отримання уповноваженими органами інформації про вчинене кримінальне правопорушення (у процесі огляду місця події тощо – ч. 3 ст. 214 КПК) [1, с. 117].

У зв'язку з цим основним завданням на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень для слідчого (або іншої особи, яка проводить розслідування) є визначення необхідної доказової інформації та її джерел. Під час такої діяльності отримується первинна, «сигнальна» інформація в результаті відповідної вихідної слідчої ситуації, будуються версії, збираються докази й інформація перетворюється на базову, яка відображає обставини предмета доказування в кримінальному провадженні. Залежно від обробки первинної інформації, її практичної перевірки і логічної оцінки орган досудового розслідування планує першочергові завдання, виробляє стратегію і скеровує увесь хід подальшого розслідування [2, с. 13].

За результатами проведеного дослідження визначено, що ефективність роботи слідчого з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, насамперед залежить від оперативного реагування на заяви та повідомлення про вчинення таких кримінальних правопорушень, своєчасного й обґрунтованого внесення відомостей за такими фактами до Єдиного реєстру досудових розслідувань, кваліфікації слідчого та відповідної взаємодії з іншими учасниками розслідування.

Ключові слова: початковий етап, Єдиний реєстр досудових розслідувань, взаємодія, первинна інформація, слідчі (розшукові) дії, спеціалізована група, кваліфікація слідчого.

The article defines the role, tasks and features of the initial stage of the preliminary investigation of criminal offenses committed in the field of economic activity. The problems that arise at the initial stage of the pre-trial investigation of criminal proceedings of this category are also investigated, and have an impact on the entire further course of the investigation, and ways to solve them are identified.

The specifics of the initial stage of the preliminary investigation is largely due to the criminal legal nature of criminal offenses committed in the field of business using computer technology and the fact that all the actions that make up this stage take place immediately after the data on a specific criminal offense are entered into the Unified Register pre-trial investigations, or, in exceptional cases, the receipt by the authorized bodies of information about a criminal offense (when examining the scene of an incident, etc. – Part 3 of Article 214 of the Code of Criminal Procedure) [1, p. 117].

In this regard, the main task at the initial stage of the pre-trial investigation of criminal offenses for the investigator (or other person conducting the investigation) is to determine the necessary evidence and its sources. With such an activity, primary, "signal" information is obtained as a result of the corresponding initial investigative situation, versions are built, evidence is collected and information is turned into basic information that reflects the circumstances of the subject of evidence in criminal proceedings. Depending on the processing of the primary information, its practical verification and logical assessment, the pre-trial investigation body plans the priority tasks, makes its strategy and directs the entire course of the further investigation [2, p. 13].

According to the results of the study, it was found that the effectiveness of the investigator's work on the disclosure and investigation of criminal offenses committed in the field of business using computer technology, primarily depends on the prompt response to statements and reports of such criminal offenses and timely and reasonable input of information on such facts in the Unified Register of Pre-trial Investigations.

Key words: initial stage, Unified register of pre-trial investigations, interaction, primary information, investigative (search) actions, specialized group, qualification of the investigator.

Постановка проблеми. Багато дослідників вважають, що успіх у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, безпосередньо залежить від того, як швидко після вчинення суспільно-небезпечного діяння будуть внесені відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочнеться досудове слідство. «Успішність розслідування злочинів, – зазначає Р.С. Белкін, – залежить не тільки від методично правильного підходу до процесу розслідування, але й від оперативності дій, вміння організу-

вати сили та засоби, якими володіють правоохоронні органи, що ведуть боротьбу зі злочинністю. Саме тому у процесі розробки криміналістичної методики мають враховуватися можливості оперативних апаратів правоохоронних органів, експертних установ і громадських організацій, які можуть бути використані з метою розслідування злочинів» [3, с. 405]. У зв'язку з цим, на нашу думку, особливої актуальності й важливості набуває початкова стадія досудового розслідування та виокремлення проблемних моментів, з якими стикається слідчий на цій стадії розслідування.

Стан дослідження. Незважаючи на значну кількість досліджень з актуальних питань у сфері особливостей розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності, проблемні питання, які виникають під час початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених із використанням комп'ютерних технологій у сфері господарської діяльності, вітчизняними й зарубіжними науковцями вивчені неповною мірою.

Теоретичною базою статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: Р.С. Белкіна, Г.В. Москаленко, Л.М. Лобойка, Т.М. Барабаш, А.Ф. Волобуєва, О.О. Мілевського, І.О. Завидняк, П.Д. Біленчука, В.Ю. Шепітько, В.В. Тищенко, В. Фурмана.

Метою статті є визначення низки особливостей початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, та окреслення кола проблем, які виникають на зазначеному етапі розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, визначення засобів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Початковий етап досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, – це визначений період кримінального провадження, який починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, включає з'ясування важливих ознак та обставин кримінального правопорушення за допомогою проведення необхідних організаційних заходів та процесуальних дій, першочергових слідчих (розшукових) дій, а закінчується накопиченням достатньої для оголошення про підозру доказової інформації або затриманням підозрюваної особи.

З огляду на специфіку кримінальних правопорушень цієї категорії, найбільш типовими джерелами інформації про ознаки вчиненого кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій є: 1) повідомлення підприємств, установ, організацій, їх посадових осіб, тобто потерпілої сторони; 2) заяви громадян, яким стало відомо про кримінальне правопорушення; 3) заяви громадян, потерпілих від кримінального правопорушення; 4) повідомлення оперативних підрозділів про вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії за результатами оперативно-розшукової діяльності; 5) безпосереднє виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, органом досудового розслідування.

У цьому аспекті актуально було б говорити про внесення відомостей щодо обставин можливого кримінального правопорушення, оскільки одні й ті самі ознаки бувають властиві як злочинному, так і незлочинному діянню. Так, одні й ті самі дані про протиправне діяння можуть мати різну кримінально-правову кваліфікацію. Наприклад, незаконні дії з використання платіжних карток, інших засобів доступу до банківських рахунків та електронних грошей можуть виникнути внаслідок викрадення картки, отримання її за допомогою підроблених документів, використання підробленої платіжної картки за допомогою певних комп'ютерних технологій, зловживання повноваженнями відповідальних працівників кредитно-фінансових установ, втручання в роботу систем або цілої комп'ютерної мережі тощо.

Таким чином, зробити навіть припущення про те, що мало місце кримінальне правопорушення, вчинене у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, на основі однієї будь-якої ознаки особи, яка вносить відомості до ЄРДР, досить проблематично. Тому навіть для попередньої кваліфікації кримінального правопорушення в процесі внесення відомостей до ЄРДР необхідна наявність низки ознак, які будуть свідчити про

можливе вчинення злочинного діяння. Така ситуація як раз вказує на те, що саме на початковому етапі досудового розслідування на слідчого покладається доволі складна й кропітка робота з виявлення та перевірки необхідної сукупності ознак вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Як бачимо, діяльність правоохоронних органів, у тому числі й податкових, щодо розслідування кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень зазначеної категорії вирізняється особливою складністю. Це пов'язано передусім з тим, що в Україні простежується певне відставання відповідних науково-криміналістичних досліджень щодо їх проведення від потреб слідчої практики. Так, у наш час типовою є ситуація, коли вносяться відомості щодо обставин можливого кримінального правопорушення цієї категорії до ЄРДР, розпочинається початковий етап досудового розслідування, вживаються численні організаційні заходи та слідчі дії, але ухвалюється рішення про закриття кримінального провадження.

Для працівників слідчих підрозділів складнощі на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, у 39% спричинені низькою якістю та кількістю первинних матеріалів, в 37% – низькою кваліфікацією слідчих та оперативних працівників, в 12% – неналежною деталізацією законодавства в плані кваліфікації діянь, таких як кримінальні правопорушення зазначеної категорії, та в 12% – недостатньою організацією взаємодії слідчих з іншими учасниками провадження, а саме: працівниками оперативних підрозділів, спеціалістами різних галузей знань, іншими правоохоронними та контролюючими органами.

Зазначені складнощі або проблеми впливають на весь подальший хід розслідування.

Отже, на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, важливу роль відіграють кваліфікація та обізнаність слідчого й оперативних працівників зокрема. Належний рівень ведення процесу розслідування визначається, в першу чергу, підготовленістю слідчого до вивчення відповідної злочинної діяльності. А от у разі злочинної діяльності організованих формувань, що спеціалізуються на вчиненні комп'ютерних кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, не лише слідчі, а й оперативні працівники мають бути добре обізнані з усіма особливостями роботи банківських та інших кредитно-фінансових установ. Вони мають вміти працювати з документами та засобами автоматизованої обробки документів й інформації, знати особливості бухгалтерського електронного документообігу, бути озброєні відповідними технічними засобами виявлення, знімання й фіксації необхідної інформації тощо.

Ще однією проблемою на початковому етапі досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень є недостатній рівень взаємодії між слідчим та іншими учасниками провадження. Взаємодію правоохоронних органів та інших державних органів і посадових осіб у процесі розкриття та розслідування злочинів доцільно розглядати як узгоджену діяльність різних ланок однієї чи кількох організованих систем, спрямовану на досягнення загальної мети з найменшими втратами сил, засобів і часу [4, с. 209]. Отже, говорячи про недостатність організації взаємодії як про одну з проблем початкового етапу досудового розслідування, хочемо зазначити, що для якісного проведення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності із використанням комп'ютерних технологій, вже на початковому етапі досудового розслідування доречно створювати команду, до складу якої входять керівник (особа, що проводить розслідування), системний оператор (програміст),

аудитор (ревізор), оперативний працівник, технічний спеціаліст. Кожен із них має специфічні завдання та водночас має співпрацювати з іншим членом команди, щоб їх виконати. Крім того, до складу команди можуть входити інші особи (наприклад, представник служби безпеки підприємства, яке постраждало від злочинних дій).

Хочемо акцентувати на взаємодії органів досудового розслідування з представниками служб безпеки банків або інших кредитно-фінансових установ. Основні напрями, за якими необхідно будувати взаємодію між правоохоронними органами і службами безпеки банків щодо кримінальних правопорушень цієї категорії (пов'язаних із незаконними операціями з використанням платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, обладнання для їх виготовлення; незаконні операції, пов'язані з неправомірним доступом до комп'ютерної мережі; підроблення документів, які подаються для проведення реєстраційних дій) належать: своєчасне виявлення таких кримінальних правопорушень; швидке та ефективне реагування на виявлені факти злочинних посягань; швидке і безперешкодне отримання необхідної інформації в міжнародних платіжних системах; взаємні консультації відповідно до повноважень; допомога у збиранні доказів за фактами вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії; аналітична робота, створення методологічної бази, навчання, законодавчі ініціативи; здійснення загальних профілактичних заходів.

Розглянувши деякі проблемні питання, які впливають на якість та результативність проведення початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, можна навести перелік заходів з удосконалення початкового етапу розслідування: створення спеціалізації за цим напрямом роботи в слідчих, оперативних та експертних підрозділах з одночасним їх оснащенням сучасними технічними засобами і високими технологіями; організація на базі навчальних закладів підпорядкованих правоохоронним органам України курсів із першочергової підготовки фахівців із виявлення, розслідування та попередження комп'ютерних кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності; організація обміну інформацією з цих видів кримінальних правопорушень між суб'єктами, що здійснюють слідчу та оперативно-розшукову діяльність, і органами, що контролюють сферу діяльності з використання конфіденційної комп'ютерної інформації, мереж і систем електров'язку; активне використання під час гласних та негласних слідчих (розшукових) дій та процесуальних заходів спеціальних технічних пристроїв різного призначення.

Завдання та хід початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, визначаються колом обставин, що підлягають доказуванню. Щодо кожного кримінального провадження цієї категорії такі обставини можуть бути конкретизовані і доповнені. Саме окреслення обставин, що підлягають доказуванню, є одним із пріоритетних завдань, що мають першочергове значення на початковому етапі досудового розслідування. Знання обставин, що становлять предмет доказування в конкретній категорії кримінальних проваджень, дає змогу слідчому цілеспрямовано вести розслідування, бачити кінцеву мету, вирішувати тим самим кримінально-правові та кримінально-процесуальні завдання. Отже, своєрідність досудового розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень насамперед виявляється в специфічному обсязі та змісті обставин (предметі доказування), які підлягають з'ясуванню в процесі досудового розслідування. Але одним із найважливіших завдань початкового етапу розслідування, характерним для розслідування всіх кримінальних проваджень цієї категорії, є встановлення хоча б одного з епізодів злочинної діяльності підозрюваної особи.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, підлягають доказуванню подія кримінального правопорушення, яка охоплює час, місце, спосіб вчинення протиправної дії, інші обставини кримінального правопорушення. Так, особа, яка проводить розслідування, має встановити період або час скоєння кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, що дасть змогу визначити епізоди злочинної діяльності підозрюваної особи та саму підозрювану особу (або групу осіб). Зазвичай питання щодо визначення часу або конкретного періоду вчинення кримінального правопорушення цієї категорії є доволі складним, адже помітити факт злочинної діяльності можна лише через деякий час, тобто вже коли настануть незворотні наслідки.

Місце скоєння кримінальних правопорушень досліджуваної категорії в деяких випадках визначити доволі складно, а деколи й неможливо. Постає питання, що є місцем скоєння кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій? Це місце, де «хакер» натискає на клавіші комп'ютера, запускаючи шкідливі програми в мережу і викрадає дані або кошти, або це все ж такі місце, звідки дані та кошти зникають, незаконно копіюються або спотворюються внаслідок неправомірних дій злочинця. У деяких випадках ці місця можуть знаходитись не просто на різних кінцях країни, але і в інших державах [5].

Предмет посягання – грошові кошти суб'єкта господарювання, електронна готівка, інформація, що знаходиться в комп'ютерній мережі, інформація, що знаходиться в апаратних засобах некомп'ютерного типу, комп'ютерна техніка.

Спосіб підготовки та вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій має такі ознаки: 1) дані, які стосуються вибору злочинця конкретного способу вчинення цього кримінального правопорушення, дані щодо обстановки вчинення кримінального правопорушення; характерні сліди вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень; 2) винуватість підозрюваної особи; 3) вид та розмір заподіяної шкоди внаслідок вчинення кримінального правопорушення; 4) дані, які вказують на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання підозрюваної особи, виключають або звільняють її від кримінальної відповідальності, є підставою для закриття кримінального провадження; 5) дані, які підтверджують, що комп'ютерна техніка та інші технічні засоби є засобами чи знаряддям скоєння кримінального правопорушення цієї категорії; 6) дані, на підставі яких до суб'єктів господарювання (юридичних осіб) можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

Як бачимо, низка обставин, які потребують доказування у кримінальних правопорушеннях, вчинених у сфері господарської діяльності із використанням комп'ютерних технологій, окреслює та координує діяльність особи, що проводить досудове розслідування щодо виявлення, фіксації та оцінки інформації саме про ці обставини, забезпечуючи всебічність та об'єктивність цього процесу.

Висновки. Як бачимо, початковий етап досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності із використанням комп'ютерних технологій, є доволі складним й важливим для подальшого перебігу розслідування. Безпосередньо початковий етап досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень здійснюється за такими основними напрями: збір фактів, що свідчать про вчинення незаконних операцій у сфері господарської діяльності із використанням комп'ютерних технологій; проведення заходів, спрямованих на встановлення причинного зв'язку між діями, що утворюють спосіб проведення незаконної опе-

рації і наслідками, шляхом деталізації характеру вчинених злочинцем дій; визначення розміру шкоди, заподіяної протиправними діями; збір і фіксація фактів причетності підозрюваної особи до скоєних протиправних дій і наслідків.

Також зазначимо, що початковий етап досудового розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії буде результативним за таких умов: якісна оцінка слідчим первинних матеріалів; правильна кваліфікація кримінального правопорушення; створення спеціалізованої групи (команди) для досудового розслідування, до якої входять слідчий, оперативні працівники, спеціалісти з банківської справи, комп'ютерних технологій, бухгалтерії тощо; чітка взаємодія слідчого та інших учасників провадження, а саме: працівників оперативних підрозділів, спеціалістів різних галузей знань, інших правоохоронних та контролюючих органів, представників служб безпеки банків та кредитно-фінансових установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барабаш Т.М. Проблемні питання етапності досудового розслідування в кримінальному провадженні України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 5. С. 115–119.
2. Мілевський О.О. Особливості розслідування злочинів, вчинених в Чорнобильській зоні відчуження : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2013. 20с.
3. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики : учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 837 с.
4. Завидняк І.О. Планування і взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом підакцизних товарів. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 3-4. С. 205–212.
5. Фурман В. Кіберзлочинність: проблеми доказування. Аналітичне видання «Юрист&Закон». 2017. № 45. URL: <https://artius.ua/novini/statti/kiberzlochinnist-problemi-dokazuvannya.html>